

IZVAROŠANA UN SEKSUĀLA VARDARBĪBA: JĒDZIENU PROBLEMĀTIKA UN TĀS AKTUALITĀTE

RAPE AND SEXUAL VIOLENCE: THE TERMINOLOGICAL PROBLEMATICS AND TOPICALITY THEREOF

Elīna Zivtiņa, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

Summary

This article provides an analysis of the usage of terms “rape” and “sexual violence” in Criminal Law of Latvia, as well as their compliance with international, grammatical and theological standards. The author analyses whether Article 159 of Criminal Law of Latvia covers all forms of rape, as well as examines the issue of Article 160 of the Criminal Law, its grammatical and theological conformity. In addition, regulations of several European Union Member States are analysed to evaluate how other legal systems deal with the sensitivity of this topic, while justly providing the necessary protection.

In the author’s opinion, states are obliged to consider the international definitions of crimes, especially when it comes to rape. In the 21st century, legal protection should be fair and provided to victim concerning all the forms of rape regardless of the gender of perpetrator and victim.

Atslēgvārdi: izvarošana, seksuāla vardarbība, Krimināllikums, noziedzīgi nodarījumi pret dzimumneaiškām, viendzimuma personu izvarošana

Keywords: rape, sexual violence, Criminal Law, criminal offences against sexual inviolability, same-sex rape

Ievads

Nemot vērā Latvijas sabiedrībā pēdējā gada laikā īpaši aktualizējušos jautājumus par seksuālo minoritāšu tiesību noregulēšanu, autore rakstā analizēs atsevišķu Krimināllikuma¹ 160. pantā paredzētā nozieguma sastāva pazīmju iekļaušanu Krimināllikuma 159. pantā, kas paredz kriminālatbildību par izvarošanu.

Būtiski, ka līdz šim viendzimuma attiecību jautājumā juristi ir diskutējuši par viendzimuma attiecību reģistrēšanu, bet līdz šim nav vērtēti problēmaspekti par

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [25.11.2022. red.].

lesbiešu, geju, biseksuāļu un transpersonu (LGBT) krimināltiesisko aizsardzību. Tā, piemēram, Latvija ir viena no retajām Eiropas Savienības valstīm, kas piespiedu dzimumattiecības starp viena dzimuma pārstāvjiem nekvalificē kā izvarošanu. Identiska problemātika ir novērojama arī attiecībā uz cita veida piespiedu dzimumattiecībām starp vīrieti un sievieti, ko nevar kvalificēt kā dzimumaktu. Arī šādas prettiesiskas darbības atbilstoši šī brīža krimināltiesiskajam regulējumam netiks kvalificētas kā izvarošana.

Šī raksta mērķis ir vērst uzmanību uz potenciālu grozījumu nepieciešamību Krimināllikumā atbilstoši starptautiskajai praksei un galvenokārt tiesiskajai realitātei.

1. Krimināllikuma 159. panta saturs

Latvijas likumdevējs Krimināllikuma 16. nodaļu ir veltījis noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību. Pēc tiesiskajām sekām smagākais šīs nodaļas noziedzīgais nodarījums ir izvarošana, par kuru atbildība ir paredzēta Krimināllikuma 159. pantā.

Atbilstoši Krimināllikuma 159. panta redakcijai izvarošana ir sevišķi smags noziegums, kuru raksturo dzimumakts, 1) kas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli, vai 2) kas izdarīts pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo.

Attiecīgā Krimināllikuma panta satura interpretācijas vajadzībām ir nepieciešams aplūkot termina “dzimumakts” skaidrojumu. Tā, piemēram, atbilstoši Latviešu literārās valodas vārdnīcai ar terminu “dzimumakts” apzīmē divu indivīdu kopošanās procesu.² Krimināltiesībās ar dzimumaktu Krimināllikuma 159. panta izpratnē apzīmē kopošanās procesu starp vīrieti un sievieti.³ Līdz ar to izvarošana Krimināllikuma izpratnē šobrīd ir vagināls dzimumakts starp vīrieti un sievieti pret vienas no pusēm gribu. Gadījumā, ja ir notikusi dzimumtieksmes apmierināšana pretdabiskā veidā, kas saistīta ar anālu iekļūšanu cietušā ķermenī pret vienas no pusēm gribu (neatkarīgi, vai cietušais ir vīrietis vai sieviete), tad Krimināllikuma izpratnē šīs darbības nav kvalificējamas kā izvarošana, bet gan kā seksuāla vardarbība Krimināllikuma 160. panta izpratnē. Minētais gan neatbilst starptautiski pieņemtajiem standartiem par izvarošanas jēdzienu.

Vēsturiski izvarošana ir bijusi viens no smagākajiem pārkāpumiem, par ko izdarītājam tika paredzēts nāves sods.⁴ Turklāt, piemēram, jau Senajā Romā krimināltiesiskā aizsardzība pret izvarošanu tika nodrošināta arī gadījumiem, kad cietušais un vainīgais bija viena dzimuma personas. Šāda aizsardzība, saprotams, tika nodrošināta

² Sk.: Grabis P. Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972.–1996.

³ Sk., piemēram, Stukāns J., Magone N. Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo, https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2017/Tiesu%20prakse%20par%20nn%20pret%20nepilngadiga%20tikumibu%20un%20dzimumneaizskaramibu.docx [aplūkots 08.11.2022.].

⁴ Gautam S. Death Penalty for Rape – Does It Actually Deter? *Indian Journal of Integrated Research in Law*, 2022, Vol. 2, Issue 2, <https://ijirl.com/wp-content/uploads/2022/03/DEATH-PENALTY-FOR-RAPE-%E2%80%93-DOES-IT-ACTUALLY-DETER.pdf>

tikai brīvi dzimušiem vīriešiem, savukārt tā neattiecas uz vergiem, kas romiešu tiesību izpratnē bija īpašuma objekts.⁵

Mūsdienās Eiropas Padome ir vērsusi uzmanību, ka izvarošanas jēdziena interpretācija nedrīkst būt atkarīga no sabiedrībā pastāvošajiem dzimuma lomu stereotipiem un mītiem par sieviešu vai vīriešu seksualitāti.⁶

Savukārt Starptautiskā krimināltiesa ir skaidrojusi, ka izvarošana ir konstatējama tad, ja pastāv šādi elementi: 1) persona ir veikusi uzbrukumu citai personai, veicot penetrāciju jebkurā cietušā vai noziedznieka ķermeņa daļā ar dzimumorgānu vai cietušā anālajā vai dzimumorgānu atverē ar jebkuru objektu vai jebkuru citu ķermeņa daļu; 2) uzbrukums ir noticis ar varu, draudot lietot spēku vai piespiežot cietušo izdarīt attiecīgās darbības, radot cietušajā bailes par vardarbību, piespiedu aizturēšanu, psiholoģisku varas izmantošanu vai spēka izmantošanu pret šādu personu vai citu personu, vai attiecīgās darbības pret personu tika veiktas gadījumā, kad cietusī persona nav spējīga sniegt informētu piekrišanu; 3) darbības ir izdarītas starptautiska bruņota konflikta kontekstā; 4) izdarītājs apzinājās bruņota konflikta pamatā esošos faktiskos apstākļus.⁷ Lai arī Starptautiskās krimināltiesas kompetencē ir izvarošanas kā kara noziegumu gadījumi, pirmie divi elementi apzīmē izvarošanu *per se* neatkarīgi no tā, kādos apstākļos tā ir izdarīta, taču pēdējie divi elementi ir attiecināmi tikai uz izvarošanu kara apstākļos. Proti, nav nozīmes izdarītāja un cietušā dzimumam, kā arī izvarošana var tikt izdarīta ar dažādiem rīkiem, ne tikai izmantojot dzimumorgānus.

Arī Apvienoto Nāciju Organizācija (turpmāk – ANO) ir aicinājusi valstis harmonizēt nacionālo regulējumu attiecībā uz izvarošanu atbilstoši starptautiskajiem standartiem. ANO dokumentu izpratnē izvarošana ir visu veidu seksuālas dabas penetrācija (vagināla, anāla un orāla), kas izdarīta ar kādu no ķermeņa daļām vai objektu.⁸

Lai arī ANO atzīst, ka izvarošanas upuri visbiežāk ir tieši sievietes un meitenes, dalībvalstīm ir jānodrošina tāds tiesiskais regulējums, kas aizsargā visas personas, kuras cietušas no izvarošanas, tostarp vīriešus, zēnus un tās personas, kas sevi neidentificē ar konkrētu dzimumu. Turklāt šī aizsardzība ir izpildāma bez diskriminācijas, tostarp neatkarīgi no personu seksuālās orientācijas, ņemot vērā, ka atsevišķas diskriminācijai pakļautās grupas ir ar augstāku risku kļūt par izvarošanas upuri.⁹ Rezumējot – arī ANO norāda, ka izvarošana ir notikusi arī tādā gadījumā, kad izvarotājs un cietušais ir viena dzimuma pārstāvji, turklāt par izvarošanu ir uzskatāmi arī tie gadījumi, kad attiecīgās darbības ir izdarītas ne tikai ar dzimumorgānu, bet arī ar citiem rīkiem. Līdz ar to secināms, ka atbilstoši starptautiskajiem standartiem izvarošana ir prettiesiska darbība ne tikai tad, ja prettiesiskais akts ir noticis klasiski pieņemtajā “dabiskajā veidā” starp vīrieti un sievieti.

⁵ Richlin A. Not before Homosexuality: The Materiality of the Cinaedus and the Roman Law against Love between Men. *Journal of the History of Sexuality*, April 1993, Vol. 3, No. 4 [s. 1.], p. 562.

⁶ Council of Europe. Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence, 11.05.2011. Council of Europe Treaty Series, No. 210, p. 33, <https://rm.coe.int/ic-and-explanatory-report/16808d24c6> [aplūkots 08.11.2022.].

⁷ International Criminal Court. Elements of Crimes. 2013, p. 26, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> [aplūkots 27.01.2023.].

⁸ United Nations Human Rights Council. A framework for legislation on rape (Model Rape Law): report of the Special Rapporteur on Violence against Women, Its Causes and Consequences, A/HRC/47/26/Add.1, 2021, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/149/63/PDF/G2114963.pdf?OpenElement> [aplūkots 27.01.2023.].

⁹ Ibid.

2. Seksuāla vardarbība

Šobrīd Krimināllikuma 160. pants nosaka atbildību par seksuālu vardarbību. Atbilstoši Krimināllikuma 160. pantam seksuāla vardarbība tiek raksturota kā seksuāla rakstura darbības nolūkā apmierināt dzimumtieksmi fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni, anāls vai orāls akts vai dzimumtieksmes apmierināšana pret dabiskā veidā, kas saistīta ar vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu cietušā ķermenī, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo. Atbilstoši Pasaules Veselības organizācijas oficiālajai seksuālas vardarbības definīcijai “seksuāla vardarbība” ir plašs prettiesisku seksuāla rakstura darbību klāsts, kas sevī iekļauj ne vien prettiesisku dzimumaktu starp viena dzimuma personām, bet arī izvarošanu šī brīža Krimināllikuma 159. panta izpratnē, seksuālu uzmākšanos, piespiedu prostitūciju, piespiedu dzimumorgānu apgraižšanu u. tml.¹⁰ Arī Eiropas Savienības tiesiskajā regulējumā seksuāla vardarbība ir kā virsējdzienis, kurā tostarp iekļauj izvarošanu, vardarbīgu dzimumtieksmes apmierināšanu un uzmākšanos. Līdz ar to varētu apgalvot, ka ar seksuālu vardarbību apzīmē visas prettiesiskas seksuāla rakstura darbības.¹¹

Salīdzinot seksuālas vardarbības definīciju Krimināllikuma 160. pantā ar starptautiski atzīto skaidrojumu, secināms, ka šobrīd Krimināllikuma 160. pantā iekļauti tikai atsevišķi seksuālas vardarbības veidi. Līdz ar to Krimināllikuma 160. panta nosaukums būtu atbilstoši precizējams.

Kā minēts iepriekš, atbilstoši Krimināllikuma 159. panta izpratnei par izvarošanu ir uzskatāms prettiesisks dzimumakts starp vīrieti un sievieti. Savukārt atbildība par prettiesisku dzimumaktu ar tā paša dzimuma cietušo vai dzimumaktu starp vīrieti un sievieti, kas neatbilst tradicionālajam pieņēmumam par dzimumaktu,¹² ir noteikta Krimināllikuma 160. pantā. Šis iedalījums ne vien neatbilst starptautiski atzītajām izvarošanas definīcijām, līdz ar ko Krimināllikuma 160. pantā minētās darbības varētu tikt atzītas par izvarošanu, bet arī gramatiski Krimināllikuma 160. panta nosaukums rada priekšstatu, ka tikai visas Krimināllikuma 160. pantā iekļautās seksuālas vardarbības izpausmes ir izsmeltošas.

Iepriekš tekstā analizētās definīcijas raisa pārdomas par to, vai visi šobrīd Krimināllikuma 160. panta otrajā daļā minētie gadījumi (anāls vai orāls akts vai dzimumtieksmes apmierināšana pret dabiskā veidā, kas saistīta ar vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu cietušā ķermenī, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo) patiesībā nebūtu iekļaujami Krimināllikuma 159. pantā.

Autore nenoliedz, ka, ievērojot viendzimuma attiecību sensitivitāti sabiedrībā, viedokļi var atšķirties, taču nenoliedzams ir apstāklis, ka valstij ir jāaizsargā visi no attiecīgajām darbībām cietušie. Tas, ka likumdevējs šodien vēl oficiāli neaizsargā viendzimuma attiecību reģistrāciju, nenozīmē, ka likumdevējs drīkstētu izvairīties no seksuālo minoritāšu taisnīgas aizsardzības no izvarošanas – it īpaši ņemot vērā, ka,

¹⁰ World Health Organization, World Report on Violence and Health, 2002, https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/summary_en.pdf [aplūkots 02.01.2023.].

¹¹ Zivtiņa E., 100.–101. lpp.

¹² Youngson R. M. Collins Dictionary of Medicine, 2004, <https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/homosexual+intercourse> [aplūkots 03.03.2022.].

piemēram, homoseksuāli vīrieši ir ne tikai ar augstāku risku kļūt par izvarošanas upuriem nekā heteroseksuāli vīrieši,¹³ bet arī ar augstāku risku kļūt par izvarošanas upuriem atkārtoti. Vienlaikus attiecīgais regulējums pienācīgi neaizsargā arī heteroseksuālus vīriešus, kas ir kļuvuši par izvarošanas upuriem.¹⁴

3. Citu Eiropas Savienības valstu pieeja un prakse

Lai aizsāktu diskusiju par nepieciešamo grozījumu izdarīšanu Krimināllikumā, autore aicina ielūkoties citu Eiropas Savienības valstu pieejā.

Lielākā daļa Eiropas Savienības valstu paredz atbildību par prettiesisku dzimumaktu (*sexual intercourse* – aut. piez.), nesniedzot šī apzīmējuma skaidrojumu.¹⁵ Lai arī jēdziens “dzimumakts” tiek lietots teju visos Eiropas Savienības valstu krimināllikumos, tas nenozīmē, ka visas valstis šo jēdzienu interpretē vienādi. Proti, ir valstis, kas ar šo jēdzienu apzīmē aktu starp vīrieti un sievieti, un ir valstis, kas ar to apzīmē jebkuru prettiesisku seksuālu aktu neatkarīgi no tā, kā šī penetrācija ir notikusi, vai no iesaistīto pušu dzimuma.

Valstis, kuras ir sniegušas dzimumakta jēdziena skaidrojumu, ir, piemēram, Beļģija, Vācija un Spānija. Atbilstoši Beļģijas krimināltiesiskajam regulējumam izvarošana ir jebkura veida penetrācija neatkarīgi no tās dabas un līdzekļiem.¹⁶ Vācijas likumdevējs ir noteicis vienotu atbildību par visiem gadījumiem, kad persona ir veikusi seksuāla rakstura darbības pret cietušo vai likusi to darīt cietušajam vai trešajām personām, apzīmējot attiecīgo pantu kā “Piespiešana nodarboties ar seksuāla rakstura darbībām un izvarošana”.¹⁷ Savukārt Spānijas likumdevējs ir paredzējis, ka izvarošana ir vagināla, anāla vai orāla penetrācija ar kādu no ķermeņa daļām vai objektu. Attiecībā uz minētajiem pierādījumiem ir jāatzīst, ka, lai arī izvarošanas definīcija tiek raksturota ar dažādiem vārdiem, neapšaubāmi ir skaidrs, ka tās valstis, kuras savos krimināllikumos ir norādījušas izvarošanas definīcijas, atzīst, ka izvarošana nav tikai tādas darbības, kas paredz dzimumaktu starp vīrieti un sievieti, bet arī cita veida dzimumneaizskaramības pārkāpumi penetrācijas veidā starp viena dzimuma personām.¹⁸

¹³ Flores A. R. et al. Victimization rates and traits of sexual and gender minorities in the United States: Results from the National Crime Victimization Survey, 2017. *Science Advances*, 02.10.2020, Vol. 6, Issue 40, https://www.science.org/doi/10.1126/sciadv.aba6910?fbclid=IwAR01oLZW1XfpYlZlif_XRxoTzgB-jmddp6ML9zTl6URfqFYCw6vL88CwguHc [aplūkots 05.02.2023.].

¹⁴ Hequembourg A. L. et al. Sexual Assault Risks Among Gay and Bisexual Men. *The Journal of Sex Research*, 2015, No. 52 (3), pp. 282–295, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4117833/> [aplūkots 15.02.2023.].

¹⁵ European Institute for Gender Equality. Analysis of National Definitions of Rape, 2016, https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/database/gbv_natdefn_rape.pdf [aplūkots 30.01.2023.].

¹⁶ Le Code Penal Belge, 1867, Art. 375, <http://www.ejustice.just.fgov.be/eli/loi/1867/06/08/1867060850/justel> [aplūkots 30.01.2023.].

¹⁷ Strafgesetzbuch (StGB), § 177, <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BjNR001270871.html#BJNR001270871BJNG005002307> [aplūkots 30.01.2023.].

¹⁸ The Organic Law 10/1995, of 23 November, of the Criminal Code, Article 178, https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf [aplūkots 30.01.2023.].

Ievērojot minētos piemērus, autore uzskata, ka ir vērts apsvērt iespēju izdarīt grozījumus Krimināllikumā, apvienojot Krimināllikuma 159. pantu un 160. panta otro daļu tādā veidā, lai ar jēdzienu “izvarošana” aptvertu dzimumaktu, anālu vai orālu aktu vai dzimumtieksmes apmierināšanu pret dabiskā veidā, kas saistīta ar vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu cietušā ķermenī, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo. Šāds risinājums nodrošinātu ne tikai Latvijas krimināltiesiskā regulējuma atbilstību starptautiskajiem standartiem, bet arī vienādu attieksmi pret visiem cietušajiem neatkarīgi no to dzimuma un izdarīšanas veida, ievērojot, ka visi noziedzīga nodarījuma izdarīšanas veidi var radīt dzīvībai bīstamas fizioloģiskās un mentālās sekas.

Kopsavilkums

1. Atbilstoši starptautiskajiem standartiem izvarošana nav aprobežojama ar dzimumaktu starp vīrieti un sievieti, penetrāciju veicot ar dzimumorgāniem. Izvarošana ir jebkāda ķermeņa penetrācija vagināli, anāli vai orāli, izmantojot dzimumorgānus vai objektus neatkarīgi no vainīgā un cietušā dzimuma.
2. Nepieciešama diskusija par to, vai nebūtu aktualizējams izvarošanas jēdziens, proti, vai ir pamatoti, ka šim aktam Krimināllikuma 159. panta kontekstā ir jābūt dzimumaktam klasiskajā izpratnē (pat ja vainīgais un cietušais ir pretēja dzimuma), kā arī par to, vai izvarošanas kontekstā ir būtiski, ka vainīgais un cietušais ir pretēja dzimuma, kā Latvijā tas ir bijis līdz šim.
3. Ir pamats apšaubīt Krimināllikuma 160. pantā lietotā termina “seksuāla vardarbība” precizitāti, apzīmējot pantā aprakstītās darbības. Proti, atbilstoši starptautiskajiem standartiem ar šo jēdzienu apzīmē visus gadījumus, kad ir aizskarta personas dzimumneaizskaramība, nevis vien atsevišķus aizskārumu veidus.
4. Līdz ar to ir vērts apsvērt iespēju izdarīt grozījumus Krimināllikumā, vai nu 1) apvienojot Krimināllikuma 159. pantu ar 160. pantu, Krimināllikuma 159. pantu apzīmējot kā “seksuāla vardarbība”, tādējādi izvairoties no tikai viena izvarošanas veida apzīmēšanas ar terminu “izvarošana”, vai arī, 2) apvienojot Krimināllikuma 159. pantu un 160. panta otro daļu tā, ka izvarošana ir dzimumakts vai anāls vai orāls akts, vai dzimumtieksmes apmierināšana pret dabiskā veidā, kas saistīta ar vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu cietušā ķermenī, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo, proti, ka Krimināllikuma 160. panta otrajā daļā iekļautais noziedzīgais nodarījums būtībā arī ir izvarošana, lai gan Krimināllikumā tas tā nav apzīmēts.